

STRAUSZ OVER VOLTAIRE.

DOOR

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

Wanneer David Friedrich Strausz in het strijdperk binnentreedt, dan is hij gespoord en geharnast als de beste. Zijn onverbiddelijk zwaard ontziet niemand en wee hem die daardoor getroffen wordt; zijn sterk schild kan alle lansstooten weerstand bieden en dikwijls tuimelt hij, die den stoot durft toebrengen, van den weeromstuit ter aarde wegens de groote weerstandskracht, die hij ontmoet; zijn harnas kan slagen en deuken trotseeren en schijnt ondoordringbaar. Ja waarlijk, hij is een ridder des geestes sans peur et sans reproche.

Telkenmale wanneer Strausz een boek in de wereld zond, heeft hij dit getoond; hetzij dat hij verwarring bracht in het heirleger der theologen, door zijn omvangrijke kennis, door zijn klare en doordringende zegswijze, door zijn meesterlijke kombinatiegave, hetzij dat hij de filosofen met scherpte zijn kritiek deed gevoelen, hetzij dat hij door historiesche en ook door literarische studiën eene belezenheid en juisten blik toonde, zoodat hij personen ons schildert op zoodanige wijze, dat het ons is alsof wij hen hoorden spreken en zagen handelen, ja geheele perioden uit het verleden oproept, om het tooneel der geschiedenis voor onze eigen oogen nog eenmaal te doen afspelen. Het is bij hem niet een opsomming van feiten, een nevens elkander plaatsen van gebeurtenissen, maar met oordeel en juistheid dringt hij door tot den samenhang der dingen en brengt hij ons tot een hooger inzicht van de geschiedkundige stoffen, die hij behandelt. Zonder ons binnen te leiden in het arsenaal, waaraan hij zijn materialen heeft ontleend, overtuigt hij ons dat het geen romantiesche inkleeding, geen verdichte verhalen zijn, maar dat het geschiedenis is, ware en zuivere geschiedenis. Hij voert ons niet op de kronkelpaden van onderzoek, die hij zelf heeft moeten doorkruipen, en toch is hij niet bang

om nagegaan te worden op zijn spoor, maar geeft aan ieder de gelegenheid zijn historiesche waarheid en trouw te onderzoeken.

Aan die eigenschappen is het te danken, dat hij met al de werken, die hij heeft uitgegeven, de literarische wereld verrijkt heeft. Geen enkel boek van hem, of het was een aanwinst. Zijn *Leben Jesu*, gevreesd en verafschuwd, geprezen en bewonderd als het is, is een nieuwe epoche in de geschiedenis der christelijke kerk of in alle gevallen een keerpunt in de geschiedenis der theologische wetenschap; zijn *Christliche Glaubenslehre* blijft altijd een der gewichtigste boeken op dogmatiesch gebied; zijn *Reimarus* en zijn *Ulrich von Hutten* schoone historiesche studiën, die op het gebied van kerkgeschiedenis altijd met eere genoemd zullen worden.

Geen wonder dan ook, dat een boek van Strausz met belangstelling, met graagte ontvangen wordt. Moest in der tijd *Ulrich von Hutten* met voorzichtigheid worden ingeleid, omdat het wel eens waar een mooi boek was, maar verdacht in veler oogen wegens den »beruchten» naam van den schrijver, thans is dit grootendeels overbodig, omdat een jonger geslacht, gevoed met de ketterijen van Strausz, dien naam eerbiedigt als dien van een »beroemd» man. Het vooroordeel tegen Strausz, wat prof. v. Gilse bij zijn aankondiging van dit werk wilde wegnemen, bestaat bij velen niet meer, ten minste bij de »lezende en denkende» menschen, voor wie dat boek in der tijd door Maronier volgens zijn voorrede vertaald is. Geen wonder dan ook dat onlangs een tweede uitgave verscheen, door den schrijver zelve bewerkt. Het kan dus zeker niemand bevreemden, dat een nieuw boek, ten vorigen jare nl. verschenen, getiteld *Voltaire door Strausz*, aller aandacht en belangstelling wekte.

Voltaire beschouwd door Strausz — hoe kan het anders of begeerig strekt men de handen naar dat werk uit, om daaruit te leeren, welke plaats deze man der vorige eeuw moet innemen in de geschiedenis der menschheid, welk oordeel ons past naar hetgeen deze zelf geschreven en dus gedacht heeft. Immers de meeste menschen kennen den naam van Voltaire wel, maar van min gunstige zijde, omdat van jongs aan een zekere afschuw wordt opgewekt tegen dien

vrijgeester, dien vijand van het Christendom, dien godlooche-naar en spotter! Aan den eenen kant is dus dit oordeel in omloop over Voltaire; van een anderen kant wordt hij veelal beschouwd van minder belang te zijn, zoodat hem in de geschiedenis der wijsbegeerte een kleine plaats wordt ingeruimd wegens de weinige oorspronkelijkheid van geest, wegens de geringe diepte en wegens gemis aan grondigheid, en hij meer wordt voorgesteld als een aardig prater over filosofesche onderwerpen dan als een ernstig denker. En eindelijk zijn er velen, die hem bewonderen en in hem zien den grootsten voorganger in zake van verlichting en vooruitgang, den baanbreker voor de revolutie van '89, den man aan wien men veel te danken heeft, maar wien men, na zijn denkbeelden opgenomen te hebben, verguist en als met minachting beschouwt. Bij zulke verschillende oordeelvellingen is zeker een revisie van Voltaire's werken en denken geen overbodige zaak. Zelfstandig is ons oordeel over Voltaire meestentijds niet, want wie heeft zijn werken gelezen en bestudeerd, wie kan zeggen hem te kennen uit zijn geschriften? Men kent enkele afzonderlijke stukken, men haalt losse gezegden aan of oordeelt naar het een of ander handboek der wijsbegeerte.

En indedaad, daar behoort moed toe kennis te maken met die omvangrijke deelen, waarin gesproken wordt over alles; die 70 deelen, uitmakende de *oeuvres complètes* (Paris, 1820—26), zij zijn een »mer à boire". Enkelen mogen ze gelezen hebben, maar de meerderheid van hen, die een oordeel durven uitspreken over Voltaire, kan dit niet zeggen.

En toch is het van groot belang iets te vernemen van Voltaire, wat uit ware bronnen geput is en niet gekleurd door sympathie of antipathie, indien we prijs stellen op een juist oordeel. Immers een man, die door Lamartine genoemd wordt »le génie non pas le plus haut, mais le plus vaste de la France", van wien Carlyle getuigt, dat zonder hem de geheele achttiende eeuw onbegrijpelijk wordt, en over wien Buckle, na nauwkeurige kennismaking, op de meest eervolle wijze spreekt als een der grootste mannen, die ooit in Europa zijn opgestaan, zulk een man is niet gewoon, en kan maar niet met schouderophalen voorbijgegaan worden; neen, hij heeft recht op een billijke en onpartijdige beoordeeling.

Hierbij komt nog een reden, waarom het moeilijk is een juist oordeel te vellen over Voltaire; immers niet alleen de veelheid van geschriften, maar ook zijn veelzijdigheid. Daar is bijna geen vraag op welk gebied ook, die door hem niet wordt aangeroerd, geen vorm van dichterlijke en wetenschappelijke beschouwing, die door hem niet is aangewend. Hij beweegt zich overal en richt met scherpte zijn pijlen tegen personen en zaken; en hij schrijft bevattelijk, hij verbergt zich niet achter duistere begrippen, maar spreekt opentlijk uit, wat vroeger in 't geheim werd behandeld. Vandaar dat hij veelal de kwade man is, en al heeft hij direkt weinig nieuws geleerd, hij is het toch, die op zijn wijze veel nieuwigheden in de wereld heeft gebracht.

Strausz vat de pen op, om in 6 voorlezingen het beeld van Voltaire te schetsen. Wie Strausz kent uit zijn andere geschriften, weet dat hij in elk waardeert, wat hem goed voorkomt, al is het, dat de geschiedenis een afkeurend vonnis uitspreekt of wel zulk een persoon hoog verheven is door de overlevering; onpartijdig, maar meedoogenloos is het oordeel van Strausz, waarheid en waardeering zijn eigenschappen, die hij op zeldzame wijze bezit.

Ofschoon uit biografiesch oogpunt niet zoo boeiend als bijv. *Ulrich von Hutten* en ook niet zoo onderhoudend, toch volgt men den schrijver ten einde toe met aandacht; misschien dat het samendringen van de stof in eenige voorlezingen oorzaak is van de mindere aanschouwelijkheid of wel dat de stof te overweldigend was, zoodat het streven naar een juisten totaal-indruk de bovenhand had boven den vorm. Als een van beiden lijden moest, dan heeft Strausz het meerdere zeker gered ten koste van het mindere.

Reeds dadelijk stelt Strausz zich op het juiste standpunt, als hij begint met de mededeeling dat lofredenoch apologie in staat zijn den weg te banen tot het wezen van een mensch en zijn waardij. Lof en smaad moeten buiten rekening gelaten worden en het eenige wat men doen moet, is de gang van ontwikkeling van den persoon, dien men behandelen wil, na te gaan, zijn worden uit- en in den tijd zoowel als zijn werken op den tijd, zijn geschriften te bestudeeren, uit de handelingen de drijfveeren en gezindheden af te leiden, in het licht de schaduw, maar ook in de schaduw het licht op te zoeken, opdat men ten laatste een

beeld ontwerpt, dat eenigszins beantwoordt aan de waarheid.

Bij een man als Voltaire is zeker een kort, ongemotiveerd veroordeelen ongeoorloofd en ongepast, al was het alleen, omdat het geheele Fransche volk, zooals het tegenwoordig is, wetend of onwetend onder zijn invloed is opgegroeid. Niet onaardig is de opmerking van Strausz, dat Voltaire met den Gergesener kon zeggen: mijn naam is legio, want in hem leefden vele geesten, maar naast de kwaden ook vele goeden.

Goethe maakt de beteekenis van Voltaire op een eigenaardige wijze verstaanbaar. Hij zegt: evenals somtijds in familiën, die lang bestaan, de natuur ten laatste één individu voortbrengt, dat de eigenschappen van al zijn voorvaders omvat, alle tot hiertoe in de familie op zich zelve staande trekken, en aanleg vereenigt, evenzoo gaat het met natiën, wier gezamentlijke verdiensten en ondeugden zich soms in één individu samenvatten. Zoo is in Lodewijk XIV een Fransch koning in den hoogsten zin zichtbaar en evenzoo in Voltaire de hoogste auteur onder de Franschen naar den aanleg van dit volk. Strausz werkt dit denkbeeld uit en noemt Voltaire uit dit gezichtspunt den schrijver der achttiende eeuw in den hoogsten zin. Om zulk een hooge beteekenis te verkrijgen, is behalve inwendige grootheid en gunstige uitwendige omstandigheden een lang leven noodig. Goethe was nooit de vorst der dichters geworden, als hij gestorven was na zijn Götz en Werther. Zoo ook moest Voltaire vele tijdvakken doorleven, om zulk een invloed te kunnen uitoefenen.

Aan bronnen voor Voltaire's leven ontbreekt het niet. Strausz doet dan ook duidelijk uitkomen, dat de grenzen, hem in zijn voorlezingen gegeven, niet overschreden mogen worden, want dat een uitvoerige levensbeschrijving van Voltaire, in verband met de werking op tijdgenoot en nakomeling, zooveel zou zijn als de kultuur-geschiedenis van Frankrijk, of liever van geheel Europa gedurende de vorige eeuw. Strausz wil Voltaire schetsen, om hem te doen kennen als mensch en zijn invloed na te gaan op alle beschaafde volkeren, waardoor zijn persoon voor alle tijden van groote beteekenis blijft.

Ik wil niet den geheelen inhoud van Strausz' boek doorloopen, hoewel het zeer der moeite loont Voltaire daaruit te

leeren kennen als letterkundige en in zijn verschillende verhoudingen, maar alleenlijk één bladzijde — een belangrijke echter, zoo niet de belangrijkste — opslaan, om aan de hand van Strausz dien wonderlijken man der vorige eeuw te doen kennen in zijn betrekking tot de filosofie en den godsdienst. Menigeen zal juist door beter inzicht van deze kardinale punten Voltaire leeren schatten naar zijn eigentlijke waarde.

Strausz begint de gewone beschouwing over Voltaire te memoreeren, die hem voorstelt als een filosoof zonder diepte en zonder ernst. Daar hij nu eenmaal van frivoliteit wordt beschuldigd, is het een uitgemaakte zaak, dat het hem niet te doen is om de vraagstukken zelve, maar meer om blijken van vernuft te geven, zoodat hij alles opvat als een scherping des geestes. Maar in den spotter woonden zeer zeker een ernstige zin en een warm hart, waarvan hij o. a. bewijs gaf door zijn bemoeiingen voor onschuldig veroordeelden of onrechtvaardig onderdrukten. In zijn eigenlijk filosofiesche geschriften toont Voltaire, dat de groote vragen naar het bestaan van God, naar de natuur en bestemming van den mensch, naar den vrijen wil en naar de onsterfelijkheid der ziel hem voortdurend bezighielden. Dat het hem ernst met deze vragen was, blijkt uit den toon, waarop hij over dezen spreekt, alleen dan gaat hij spotten, wanneer hij met menschelijke domperigheid te doen heeft, die de oplossing dier problemen meent gevonden te hebben. Al is Voltaire geen origineel denker maar voornamelijk bewerker van engelsche onderzoekingen, toch toont hij voortdurend de stof meester te zijn en haar zelfstandig te bewerken.

De meest verschillende vormen gebruikte hij voor zijne filosofiesche opmerkingen. Hij werkte mede aan de encyclopedie van Diderot en d' Alembert; hij gaf een filosofiesch woordenboek uit, waarvan hij wegens bedreigingen het auteurschap ontkende, maar dat hij later in gewijzigden vorm als vragen over de encyclopedie wederom liet verschijnen, totdat de uitgever zijner werken de gezamentlijke artikelen met bijvoeging van die der encyclopedie onder den titel van een filosofiesch woordenboek in 7 deelen vereenigde. Uit allerlei

artikelen over Ame, Athée, Causes finales, Dieu enz. kan men dus zijn gedachten leeren kennen. Later schreef hij een uitvoerige verhandeling: »de onwetende filosoof,” daarna een gelijksoortige: »alles in God of kommentaar op Mallebranche,” wederom later: »men moet partij kiezen of het principie van werkzaamheid” en in hetzelfde jaar de zoogenaamde »brieven van Memmius aan Cicero.” In dialogieschen vorm gaf hij zijn gesprekken tusschen Lucretius en Posidonius, tusschen Cu-Su en Kou en bovenal de dialogen van Euhemerus. Om zijn manier van behandeling te leeren kennen doen wij het best een plaats uit zijne metafysische verhandeling, vervaardigd voor de markiezin du Châtelet, aan te halen, omdat de daar uitgedrukte gedachte meermalen in zijne geschriften terugkeert. Evenals wij ons, om het juiste systeem van de beweging der planeten te vinden, moeten verplaatsen van de aarde op de zon, zoo meent hij, moeten wij ons om den mensch te leeren kennen, uit den kring der menschelijke vooroordeelen stellen op het standpunt van een bewoner van Mars of Jupiter, die eens afdaald naar de aarde. Afgedaald op dezen kleinen mesthoop, zegt hij, en zonder een andere voorstelling van den mensch dan deze van de bewoners van Mars of Jupiter heeft, land ik aan den oever van den Oceaan in het land der Kaffers en let vooral op de menschen. Ik zie apen, olifanten, negers, die allen zekere sporen van een onvolkomen verstand schijnen te hebben. De eenen zoowel als de anderen hebben een taal, die ik niet versta, en al hunne bewegingen schijnen zich te richten naar een bepaald doel. Moest ik naar den eersten indruk oordeelen, dan hield ik onder al die wezens den olifant voor het verstandigste; maar om mij niet te overijlen, vergelijk ik met elkander de jongen van deze verschillende wezens. Ik beschouw een negerkind van 6 maanden, een kleinen olifant, een kleinen aap, een kleinen leeuw en een kleinen hond. Dan bemerk ik zonder twijfel, dat deze jonge dieren meer kracht, meer voorstellingen en hartstochten, meer geheugen hebben dan de kleine neger, en dat zij allen hunne wenschen beter bekend kunnen maken. Na eenigen tijd verandert deze verhouding echter. De kleine neger toont zoovele voorstellingen te hebben als zij allen; ja spoedig bemerk ik, dat deze negerdieren onder elkander een taal hebben veel buigzamer en rijker in verscheidenheid dan de

overige dieren. Ik gun mij den tijd die taal te leeren en overwegende den graad van overleg, hoe gering ook, dien zij op den duur betoonen boven apen en olifanten, waag ik het eindelijk te oordeelen, dat dit indedaad de mensch is, van wien ik nu de volgende definitie geef: »de mensch is een zwart dier, dat wel op den kop heeft, op twee pooten gaat, even handig is als een aap, een weinig minder sterk dan andere dieren van gelijke grootte, met meerdere voorstellingen dan zij en meer vaardigheid ze weer te geven; overigens onderworpen aan dezelfde nooddriften, geboren, levende en stervende als zij." Terwijl nu de onpartijdige opmerker ook naar andere punten van den aardbol gaat, andere dieren dan olifanten en apen en in plaats van zwarten bruine en witte menschen met andere voorstellingen leert kennen, breidt hij zijne definitie van den mensch uit, zonder echter het standpunt, dat hij eenmaal voor zijn beschouwing genomen heeft, te verlaten. Voor hem, evenals voor Voltaire, blijft het vast uitgemaakt, dat de eerste voorstellingen zoowel van menschen als van dieren uit zinnelijke indrukken voortkomen. Het geheugen bewaart deze indrukken; wij plaatsen ze bij elkander en brengen ze tot algemeene voorstellingen, die echter afgeleid zijn van de enkelen; en uit deze geschiktheid, die wij bezitten, om onze voorstellingen te vereenigen en te ordenen, spruit alle menschelijke kennis voort.

Hiermede gaan we niet voort, omdat dit de bekende wijze van voorstelling van Locke's sensualismus is, maar beschouwen nu de twee punten, waarover elke filosofiesche wereldbeschouwing zich bijzonder uitspreekt nl.: de voorstellingen van God en van de menschelijke ziel.

Wie van Voltaire soms hoort spreken als van een atheïst, kent hem alleen van hooren zeggen. Tot de meening van anderen, die toestemmen dat Voltaire een God geleerd maar zelf aan diens bestaan niet geloofd heeft, bestaat aanleiding in de wijze, waarop hij het bestaan van God wil bewijzen. Hij heeft daarvoor twee bewijzen, en het eene daarvan is voldoende om ook verdenking op te wekken tegen het andere. Het is nl. een utiliteitsbewijs, wanneer hij zegt dat het geloof aan een God voor het bestaan der maatschappij niet goed ontbeerd kan worden. Dit is het bekende: Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer. Voltaire meent, dat de massa een sterken teugel noodig heeft, en dat zelfs

Bayle, die een atheïstenstaat niet ondenkbaar achtte, als hij over 600 boeren had te regeeren, niet zou verzuimd hebben hun een God, die straft en beloont, te prediken. Ook vindt hij dit geloof zeer nuttig voor vorsten en tyrannen.

Het is niet te ontkennen, dat Voltaire den schijn aanneemt voor zich zelven het geloof aan God niet noodig te hebben, maar toch geeft hij te kennen, dat wij met het bijgeloof niet tevens het geloof, met de priesters niet God moeten wegwerpen.

Het kosmologïesch en vooral het fysico-theologïesch argument heeft voor Voltaire groote bewijskracht. Er is iets, daarom is iets van alle eeuwigheid af, anders moest iets uit Niets zijn ontstaan, wat ondenkbaar is. Ieder werk, dat ons een doel en daarop berekende middelen toont, wijst op een werkmeester; en zulk een werk is zeker de wereld in den volsten zin. De intelligente wezens nu kunnen onmogelijk uit het blinde, het redelooze ontstaan zijn, neen intelligentie komt voort uit een andere intelligentie. Deze teleologïesche beschouwing blijkt ook uit zijn dualistïesche scheiding van kracht en stof. Immers is de materie dood en in zich zelve zonder kracht en leven, dan heeft zij een wezen buiten zich noodig, dat beweging, doel en orde in haar brengt.

Maar hoe weet men, dat de stof dezen niet inwendig bezit? Men ontnemt aldus alles aan het leven, om het er op nieuw door middel van een God te laten inbrengen. Voltaire is anders niet ongeneigd een eeuwige materie en met deze een eeuwige schepping aan te nemen. God is hem het hoogste, eeuwige, intelligente wezen, uit wien op elken oogenblik alle wezens en alle wijzen van zijn in de ruimte voortvloeien; tegenover Mallebranche, die beweert, dat wij alles in God zien, zegt Voltaire: God ziet en werkt alles in ons. Tusschen hem en Spinoza is dus dit onderscheid, dat Spinoza God noemt de totaliteit van alle dingen, terwijl Voltaire de totaliteit der dingen uit God laat voortkomen. Ook is de idee van doeltreffendheid in de natuur, de hoeksteen van Voltaire's wereldbeschouwing, Spinoza geheel vreemd.

Verder vraagt Voltaire, waarom, als in de wereld een ledige ruimte is, dit niet evenzeer *buiten* haar kan zijn. En zoo denkt hij zich, hoewel inkonsekwent, de wereld wel in

tijd maar niet in ruimte oneindig. Is de wereld niet oneindig, waarom dan God wel, wiens bestaan en eigenschappen wij slechts uit de wereld kennen? Ieder wezen is begrensd door de voorwaarden zijner natuur, en van dezen regel is het hoogste wezen niet uitgezonderd. Zoo kan ook de wereld alleen onder die voorwaarden zijn geschapen, waaronder zij bestaat. Hieruit blijkt Voltaire's theodicee. Over den oorsprong van het kwaad in de wereld spreekt hij dikwijls, en de eenige verontschuldiging, die hij voor God weet te vinden wegens het bestaan van het kwaad, is zijn onmacht het te bedwingen. Ik neem liever, zegt hij, een beperkt God aan dan een boozen. Toch bevalt hem die oplossing niet, maar hij doet uitkomen, hoe hij gelooft, dat er een intelligent wezen, een vormende kracht, een God is, en dat hij voor het overige rondtast in 't duister evenals alle anderen, want, zegt hij: »van daag heb ik een idee, morgen twijfel ik er aan, overmorgen loochen ik het, en elken dag kan ik mij vergissen." Uit het bestaan van God trekt hij het gevolg, dat de schepper en onderhouder der wereld ook haar bestuurder is; maar dat hij de uitdeeler van loon en straf is naar 's menschen moreel gedrag, is hieruit niet af te leiden. Toch is dit hem hoofdzaak, zooals het hem om een vergeldenden God te doen is, wanneer hij in 't geval dat er geen God was, Hem wenschte uit te vinden. Het is hem hierbij, zooals wij zagen, te doen om zijn geloof aan God te steunen op een utiliteitsbeginsel. Zoolang Voltaire dualist was d. i. niet inzag, dat de wereld uit zich zelve moet begrepen worden — en daartoe is hij niet gekomen — zoolang was hij theïst. — Voltaire leidt al onze voorstellingen af uit de zintuigen, en daarom kan hij niet aannemen, dat de mensch nog voorstellingen zal hebben, wanneer hij geen zintuigen meer heeft. Even goed kon men gelooven, dat wij eten en drinken zouden na den dood zonder mond en zonder maag. Men kan toch de onsterfelijkheid niet erkennen alleen op grond van 'smenschen wensch! Voltaire geeft zelf — en hij erkent dit — geen bewijzen tegen de onsterfelijkheid, maar meent dat alle gronden van waarschijnlijkheid tegen haar getuigen. Daar hij echter een vergeldenden God wil, slingert hij zich in allerlei bochten om dit goed te maken en komt van de uiterste onwaarschijnlijkheid later tot de belijdenis, dat men even veel grond heeft de onster-

felijkheid van het denkende wezen te gelooven als om haar te loochenen. De grond van het onsterfelijkheidsgeloof is ten laatste wederom de utiliteit. Dit was echter meer om zich te schikken naar de gewone voorstelling dan dat het een welgemeende overtuiging was, want op het einde zijns levens toont hij zich in een vertrouwd schrijven gelijk gebleven te zijn aan zijn eerste voorstelling.

Wat de vrijheid van wil betreft, Voltaire verandert in beschouwing hierover van overtuiging door den loop der jaren, zoodat hij beginnende als indeterminist ten laatste wordt een volslagen determinist. Te willen en te handelen zonder tot dit willen gedwongen te zijn is vrij, zoo sprak hij in den beginne, terwijl hij later beweerde: de mensch is vrij om te handelen, maar niet om te willen, daar dit bepaald is door onze voorstellingen, die wij ons niet zelven geven kunnen.

Door dit determinismus meende Voltaire geen schade te doen aan de moraal. Dat alles noodzakelijk is en in verband met elkander staat, kan toch niet nadeelig werken op de moraal. Als onze wil bepaald is door onze voorstellingen, dan behooren tot deze voorstellingen die van de zedelijke geboden ook, want de waarde van deze geboden wilde hij allerminst verzwakken.

Daar hij zich aankantte tegen de leer der aangeboren ideeën moest hij ook loochenen, dat er aangeboren zedelijke ideeën waren en wees daartoe op de belangrijke afwijkingen in de zedelijke voorstellingen van de verschillende volkeren. Aangeboren d. i. van de geboorte af reeds ontwikkeld bestaat er niets, maar God heeft ons laten geboren worden met organen, die ons alles doen kennen, wat noodig is tot onderhouding van ons geslacht. Tot deze noodzakelijke kennis behoort ook en vooral die van recht en onrecht. Daartoe bestaat de aanleg, maar deze moet ontwikkeld worden; toch is de zedelijke grondslag bij alle volkeren, hoe verschillend ook in uitwendige omstandigheden, gelijk. De idee van gerechtigheid is zoo algemeen erkend, dat de grootste misdaden allen onder den schijn van gerechtigheid bedreven worden; de grootste misdaad is de oorlog, maar de aanvallende partij laat ook nooit na, zich zelve door den schijn van recht te dekken.

Nu we Voltaire beschouwd hebben in betrekking tot de

filosofie, willen wij zijn ware verhouding leeren kennen tot het christendom.

Hij geldt als de aartsvijand van het christendom, en van te voren kunnen wij toestemmen, dat het hem niet alleen in zijn toenmaligen vorm maar in alle vormen, die het sinds zijn eerste verkondiging heeft aangenomen, tegenstond. Bovenal had hij een afkeer van de hierarchie, maar ook het christelijk dogma en de christelijke moraal, ten minste naar hare ascetiesche zijde, vonden een tegenstander in hem en zoowel de stichter van het christendom als die van het jodendom valt onder zijn negatieve kritiek.

Onder allerlei valsche namen geeft hij zijn meeningen op theologiesch gebied ten beste, nu eens als dr. Obern dan eens als abbé Tilladet. Een uittreksel uit het testament van Jean Meslier verschaft Voltaire, en daarin deelt hij vooral mede de bewijsvoeringen van dien pastoor, »dat de christelijke godsdienst noch goddelijk noch waar is, dat alle godsdiensten berusten op leugen en bedrog, dat de bijbelsche geschriften noch door God ingegeven, noch als menschelijke boeken geloofwaardig en van beteekenis zijn, dat de leer der christelijke kerk een samenraapsel is van het ergste bijgeloof, dat Jesus zelf, zonder eenige aanspraak op hooge waardeering, een onbeduidend en verachtelijk mensch is geweest''. Geen wonder dat dergelijke plaatsen met welgevallen door Voltaire worden aangehaald, terwijl hij vooral doet uitkomen, dat iemand op het sterfbed niet liegen zal, en deze pastoor stervende vergiffenis heeft gevraagd aan God, dat hij het christendom geleerd heeft.

Echter in het geheel zijn zijn uitspraken over Jesus zeer uiteenlopend in toon en inhoud, maar meestal bij al zijn spot over jodendom en christendom spreekt hij van Jesus' persoon met achting. Alleen een dweeper, zegt hij, of een schelm kan beweren, dat men Jesus' geschiedenis niet mag onderzoeken bij het licht der rede. Uit het stilzwijgen van grieksche en latijnsche schrijvers, uit de partijdige geschriften ten voor- of nadeele van hem, mogen we nog geenszins met Bolingbroke aannemen, dat Jesus niet bestaan heeft, maar wel dat hij in 't verborgen geleefd heeft. Op de vraag: wie was Jesus? is het antwoord: hij was een onbekende uit de heffe des volks, die zich uitgaf voor een profeet evenals vele anderen. Hij heeft niets geschreven, mis-

schien omdat hij niet schrijven kon. Hij had echter de zeldzame eigenschap leerlingen voor zich te winnen; zulk een heerschappij over de geesten — en dit schijnt tegen Meslier gericht, die tegen Jesus' persoonlijke eigenschappen was opgetreden — verwerft men niet zonder talenten, zonder onbesmette zeden. Jesus moet dus een man van kracht en werkzaamheid geweest zijn en ook zeden gehad hebben, waarop niets viel te zeggen.

Een mensch, die als profeet optreedt, kan dwaasheden vertellen en doen, maar laster en misdaad prediken kan hij niet. Om indruk te maken, moet hij opwekken tot deugd; zoo kon ook Jesus evenals Sokrates alleen een goede moraal prediken, en de goede moraal is altijd en overal dezelfde. Het is moeilijk te bepalen, wat Jesus gesproken heeft, maar als wij al het aanstootelijke wegnemen, dan zullen wij in zijn leer slechts liefde tot God en den naaste terug vinden en dus de algemeen geldende moraal. De wonderen schrijft Voltaire ten deele toe aan latere vinding, ten deele aan misleiding, die Jesus zich veroorloofde om het bijgeloovige volk voor zijne heilzame leer te winnen. Hij stelt echter Confucius boven Jesus, in zooverre deze zich niet uitgaf voor geïnspireerd, maar voor een wijs man, een zedenleeraar. Een oproerling is Jesus echter niet geweest, maar zeer zeker een vredelievend mensch.

Men ziet uit alles dat Voltaire een groot wantrouwen koestert tegen de historiesche trouw der evangeliesche berichten. Alles samengenomen beschouwt hij Jesus als een dweeper ter goeder trouw en een goed mensch, die de zwakheid had van zich te willen laten spreken en de priesters van zijn tijd geen goed hart toedroeg. Hij voelt geen sympathie voor den galileeschen profeet en beklagt hem alleen om zijn tragiesch uiteinde als offer der hierarchie. Overigens heeft Jesus er niet aan gedacht een nieuwen godsdienst te stichten, ja Voltaire wil bewijzen, dat Jesus geen christen was, en dat hij ons christendom, zooals Rome het vervormd heeft, met afschuw zou hebben verworpen. Omdat de christenen zich hulden in de leer van Plato, hielden eenigen hen voor wijsgeeren. De invloed der Alexandrijnsche filosofie op het christendom en de late oorsprong van het vierde evangelie, dat hij voor vervalscht hield, waren hem duidelijk, zoodat hij eenmaal uitsprak: »het platonismus is de vader

van het christendom, de joodsche godsdienst zijn moeder". Tegen Paulus heeft Voltaire ook veel, en hij beschuldigt dezen van heerschzucht en onverdraagzaamheid en lacht over de verwardheid en duisterheid zijner brieven. In de geheele kerkgeschiedenis aanschouwt hij een rij van afdwalingen des menschelijken geestes. Synoden met hare spitsvondige leerbepalingen, bisschoppen en pausen met hunne aanmatigingen, het monnikenleger, de godsdienstvervolgingen enz. brengen hem tot de stelling, dat zelfs de Islam zich verdraagzamer heeft betoond dan het christendom. Hij berekent voor de 15 eeuwen van heerschappij een totaal van ongeveer 9.468.800 menschenlevens, die het christendom heeft gekost. En de hervorming heeft deze gruwelen nog aanmerkelijk vermeerderd.

Ofschoon strijdende tegen de hierarchie der katholieke kerk, vinden wij bij Voltaire geen instemming met de hervorming; al erkent hij bij vergelijking, dat het protestantisme minder dwalingen bevat, hij ziet haar noodzakelijkheid niet in. Leo X is meer zijn man dan Luther of Zwingli, maar deze was ook de fijnbeschaafde en kunstlievende Mediceeër. Hierin stemt Voltaire overeen met Erasmus.

In 't algemeen hebben de hervormers hunne roeping onvervuld gelaten, want zij hadden al het dogmatiesche ter zijde moeten stellen en het praktiesche, de moraal, op den voorgrond brengen, maar zij voegden nieuwe dogmata bij de ouden.

Al heeft Voltaire hierin althans gelijk, hij ziet over het hoofd, hoe de strijd door het protestantisme gemakkelijker is geworden wegens het breken van de geordende hierarchie.

Bekend is de formule van Voltaire, die hem altijd voor de voeten wordt geworpen, het beruchte: *écrasez l'infame*, meestal afgekort door hem geschreven: *écr. l'inf...* Men verstond hieronder Christus en zag er dus laster tegen Jesus in. Dit is echter onjuist, zooals blijkt uit het vrouwelijk geslacht der daarmede verbonden woorden. Zoo b.v. aan d'Alembert: *si vous pouvez écraser l'inf., écrasez-la et aimez-moi*. Wie daaronder verstaan wordt, komt duidelijk uit, wanneer hij zegt: *vous pensez bien, que je ne parle que de la superstition; car pour la religion, je l'aime et la respecte comme vous*. Het is dus het bijgeloof, het fanatisme, en wat hij hieronder bedoelt is de christelijke kerk, zonder onderscheid

van belijdenis, als de draagster van bijgeloof en fanatisme.

Wij moeten overigens niet te veel gewicht hechten aan losse gezegden, maar vinden als de overtuiging van Voltaire meermalen uitgesproken, dat hij in de moraal van Jesus alles wil behouden, wat overeenkomt met de rede, en dat rechtschapenheid de hoofdzaak is. »De godsdienst bestaat toch bovenal in deugd en niet in theologie. De moraal komt van God en is overal dezelfde; de theologie komt van de menschen en is overal anders en overal belachelijk. De aanbidding van een God, die beloont en bestraft, vereenigt alle menschen; de verachtelijke theologie verdeelt ze.

Jaagt de theologen weg en de wereld is rustig (ten minste op het punt van godsdienst), brengt hen in aanzien en de aarde zal overvloeien van bloed. Bidden wij God aan, door Jesus, als het zijn moet, wanneer de onwetendheid zoo groot is, dat dit Joodsche woord nog uitgesproken moet worden, maar het zij niet meer eene opwekking tot roof en moord”.

Bij dit oordeel moeten wij niet vergeten, dat de erinneringen van den Bartholomeusnacht, der dragonaden en der Albigenzenoorlogen in Voltaire ten nadeele van het christendom werkten, zoodat hij vijandiger daartegen gestemd was dan het verdiende. Hetzelfde dualisme, dat Voltaire vertoonde in betrekking tot de filosofie en den godsdienst, kenmerkte zijn politieke denkwijze, zoodat hij geen demokraat was, maar tegenover de hierarchie steun zocht in het monarchaal beginsel, en hij het alleen betreurde, dat de vorsten niet inzagen, hoe verkeerd zij deden door te steunen op de geestelijken, en hoe goed zij zouden doen de plaats der geestelijken te geven aan de filosofen. Van de massa verwachtte hij geen heil, neen, hij verdeelde de menschen in »honnêtes gens” en »canaille”, tusschen welke beiden een onoverkomelijke klove bestond, zoodat de eersten tot verlichting bestemd waren, maar de tweede soort om in duisternis en domheid te blijven.

Ofschoon dus grondlegger van een nieuwen tijd, stond Voltaire met één voet nog in den ouden, en werd hij hierin ten minste verre overtroffen door zijn tegenstander Rousseau.

Wie zou na al het gezegde kunnen denken, dat bij 't naderen van den dood Voltaire een geestelijke liet halen? Hij wilde niet, zeide hij, dat men zijn lijk op de vilplaats zou werpen.

Hij biechtte dus en gaf op verlangen des geestelijken een schriftelijke belijdenis, waarin hij verklaarde te willen sterven in de heilige christelijk-katholieke-apostoliesche kerk, waarin hij geboren was, vertrouwend dat de goddelijke barmhartigheid hem zijn zonden zou vergeven, terwijl hij God en de kerk vergiffenis bad, indien hij tegen de kerk ergernis had verwekt. Hij gaf 600 livres voor de kerk van zijn kerspel en ontving absolutie. Zijn sekretaris vond dit een groote zwakheid en vroeg hem daarna nauwkeurig, wat onder zulke ernstige omstandigheden met den dood voor oogen zijn werkelijke denkwijze was; toen schreef hij deze belijdenis: »ik sterf in aanbidding voor God, in liefde tot mijn vrienden, zonder haat tegen mijn vijanden en met afkeer van alle bijgeloof". Dit was eerlijker dan de eerste belijdenis, en verkeerd is het daarom van de geestelijken bekeering in Voltaire aan te nemen op zijn sterfbed. Hij bleef zich zelve getrouw, omdat hij niet alleen gespot had met den christelijken godsdienst, maar er ook over had nagedacht, en geenszins gaf hij met het christendom allen godsdienst prijs.

Ons rest een terugblik op het leven van Voltaire, naar hetgeen hij geweest is in woord en daad, en dan is het niet te ontkennen, dat wij in hem als bij alle menschen gebreken vinden als 't gevolg van menschelijke zwakheid, maar naast die zwakheden ook boosheden, waardoor op zijn geheele verschijning een dubbelzinnig licht wordt geworpen, zoodat men zeggen kan: hij is niet rein.

Frederik de Groote scheidde in Voltaire het talent van het karakter en deed alle licht vallen op het eerste en alle schaduw op 't laatste; hij vond het te betreuren, dat een zoo groote geest zulk een klein mensch is geweest. Maar daarmee is aan het talent te veel en aan het karakter te weinig ruimte gegeven. Want zijn talent had zijn gebreken en zijn karakter iets goeds; beiden moeten in onderlingen samenhang staan. Goethe mist in Voltaire: de diepte en het afwerken in de uitvoering; Schiller wilde hierbij voegen gemis aan gemoed. Maar gemoed hoort bij 't karakter en komt hier overeen met datgene, wat men in het talent diepte noemt. Als schrijver ontbreekt het hem aan diepte, evenals het hem als mensch aan gemoed mankeert. En het afwerken in de uitvoering als schrijver, wat in

Goethe's oogen hem ontbrak, is in den mensch reinheid, die in Voltaire gemist werd.

Die parallel tusschen den schrijver en den mensch mag men niet te ver trekken. Raadselachtig is Voltaire's karakter, wanneer wij hem als mensch beschouwen, en gemakkelijker is het te zeggen, wat hij wilde en gedaan heeft, dan te zeggen, wat hij geweest is. Voltaire was de type van zijn tijd, en zijn aanleg heeft zich gevormd naar de eigenaardigheid van dien tijd. Hieruit zijn al zijn zwakheden te verklaren. Zij verschijnen deels als natuurlijke werkingen van zijn tijd en zijne vorming door den tijd deels als middelen tot zijne vervorming. De tijd had geen behoefte aan een rein rustig licht, maar aan flikkerend vuur; niet om een nieuwe waarheid af te leiden uit de diepte der natuur en des menschelijken geestes, maar de bekende te verbreden, en haar in den ruimsten kring te brengen en alles weg te doen, wat haar verbreiding hinderde. Het eerste geschiedt door verstaanbare, duidelijke voordracht, het laatste door scherts en spot: en wie was in beiden grooter meester dan Voltaire? Zijn gebrek was dat van den tijd, maar kleefde hem ook in sterke mate persoonlijk aan.

Dit is dus geen verontschuldiging, maar een verklaarbaar maken van zijn gebreken. Daarvoor heeft hij dan ook geleden, want hij is als wij allen slechts in zoo verre gelukkig geweest, als hij goed is geweest. Maar zijn talent heeft hij niet in den grond begraven, neen hij heeft er mede gewoekerd. Hij heeft gewerkt zooals weinigen, en arbeid verdient altijd hoogachting; hij heeft gewerkt ook voor ons, en daarom verdient hij onzen dank. Menig vooroordeel heeft hij opgeruimd, menige band losgemaakt, en al zijn we zijn standpunt verre te boven gekomen, hij heeft den weg daartoe gebaad. Na hem zijn anderen gekomen, die der menschheid gegeven hebben, wat hij niet kon doen. In 't kort: Gretchen mag nog zooveel te zeggen hebben over de fysionomie van hem, dien zij zoo ongaarne in gezelschap met haren Heinrich zag, Faust had toch gelijk, wanneer hij meent, dat er ook zulke snaken moeten zijn; en dat onder de geesten, die tegenspreken, de spotter den Heer het minste last geeft, heeft hij zelf gezegd.

In breede trekken wordt het beeld van Voltaire ons door Strausz met klaarheid en kalmte voor den geest gehaald, en hem erkennende in zijn groot talent, ziet hij geenszins in hem, wat hij noemt een »monarchiesche ziel". Wie Strausz gevolgd heeft in zijn duidelijke uiteenzetting en kritische beschouwing, hij heeft Voltaire leeren kennen. Niet door uitbundigen lof en evenmin door oppervlakkige afkeuring is men doorgedrongen tot het standpunt van Voltaire in betrekking tot den tijd, waarin hij leefde. Wat wil men meer van een biografiesche beschouwing? Strausz had terecht kunnen zeggen, dat hij Voltaire heeft teruggegeven aan Frankrijk en aan Europa, want te midden van lof en verguizing maakt hij dien merkwaardigen persoon begrijpelijk; zijn werken, zijn denken, het vindt alles zijn plaats, en voor eene kultuurgeschiedenis der achttiende eeuw heeft Strausz daardoor goede bouwstoffen geleverd. Wederom door dit boek heeft dus Strausz de literatuur van onzen tijd verrijkt.
